

תוכן העניינים

יג	הכרת תודה
טו	מבוא
1	פרק ראשון: עיצוב הגבול בין ארץ ישראל לסוריה
2	הגבול הבינ-לאומי משנת 1923
9	הסכם שביתת הנשק, 1949
12	קו שביתת הנשק – היכן עבר הקו הירוק שבין ישראל וסוריה? חוות שבעא – יישובים עונתיים שהקימו תושבים לבנונים בשטח סוריה
13	
23	פרק שני: יחסי הגבול קיץ 1949 – קיץ 1967
25	קביעת עובדות: מהידברות ללחימה, קיץ 1949 – 6 במאי 1951 עד תקרית אל-חמה, 4 באפריל 1951 25 ניהול האזור המפורז 27 הדיג בצפון-מזרח הכנרת 29 מפנה אל-חמה: הקרבות על האזור המפורז, 4 באפריל – 6 במאי 1951 31
33	הידברות חשאית: יוני 1951 – מאי 1953
35	מעימותים מקומיים לקרבות יזומים: קיץ 1953 – נובמבר 1964 חלוקה בפועל של השטחים המפורזים 35 פעולות ישראל להטיית מי הירדן, 1953 – 1954, ולהקמת המוביל הארצי, 1960 36 רצועת עשרת המטרים והדיג בצפון-מזרח הכנרת 37 חלקות העיבוד 38

	האירועים הצבאיים 41
	מפנה תל דן: נובמבר 1964 45
49	העימותים האלימים: נובמבר 1964 – אפריל 1967
	המערכה על המים 49
	מפנה האון: 7 באפריל 1967 55
58	1964 – 1967 מהזווית של סוריה
63	קו ה-4 ביוני 1967: מושג מעורפל ולא קו מוגדר
65	פרק שלישי: המפה היישובית של הגולן הסורי
66	ההתפתחות היישובית בשנים 1878 – 1967
70	אוכלוסיית הגולן ערב מלחמת ששת הימים
	מאפיינים דמוגרפים 70
	תעסוקה 74
	שירותים 76
77	החלוקה המנהלית בתקופת השלטון הסורי
83	פרק רביעי: האווירה שקידמה את ההתיישבות בגולן
84	הנסיגות מסיני בתחילת 1949 ובסוף 1956
86	האירועים הצבאיים בגבול ישראל-סוריה, 1948 – 1967
87	ימי ההמתנה: תקופת 'החרדה הלאומית'
91	המציאות המדינית הגלובלית
95	מיתוס ההתיישבות הציונית והשפל בהתיישבות
97	פרק חמישי: הגורמים שהניעו את תהליך ההתיישבות
98	ראשי המערכת המדינית: מחזון לפיקדון
	לוי אשכול והגולן 98
	מנחם בגין: הגולן אינו חלק מארץ ישראל 105
	יגאל אלון והגולן: נץ עם עלה של זית 116
	ישראל גילי: באין שלום אין משאירים חלל ריק בגולן 129
	משה דיין: כל עוד ישראל מחזיקה בגולן לא יהיה שלום 134
	עמדתו של חיים גבתי 136

- יצחק רבין והגולן: הראשון שנדרש ליישם
את מדיניות ישראל לגבי הסכם שלום עם סוריה 138
אריאל שרון: לחיות בלי הגולן ולהיראות עם 139
- 142 המוסדות המיישבים
המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית:
מסף כליה ארגונית לפריחה מקצועית 142
התנועות המיישבות 145
- 153 המתיישבים
- 163 **פרק שישי: התיישבות ישראלית ארעית בגולן, 1967 – 1970**
- 165 התקופה הטרומ־התיישבותית, קיץ 1967
שבעה ימים ביוני: 19 – 25 ביוני 1967 166
הפעילות ברמת הגולן ביוני 1967:
קומביינים מתארגנים בעמק הירדן ונמשך איסוף העדר 168
שילוב היוזמות של המועצות במדיניותו של אשכול 172
התקופה המעצבת, הקמת עשרה יישובים בשנה וחצי,
אוקטובר 1967 – מרס 1969 178
המערכת המדינית: באין שלום ובטרם שלום
מפתחים את ההתיישבות 179
המוסדות המיישבים: 'תוספת התיישבות
בהרי הגולן לגופים שטרם קיבלו את סיפוקם' 183
הפעולות בגולן עד מרס 1969 187
- 191 תקופת העימותים: מרס 1969 – אפריל 1970
המוסדות המיישבים: 'משקים
מבוססים חומדים שטחי התנחלויות' 192
רמת שלום 203
הפעילות בגולן בתקופת העימותים 205
- 208 **פרק שביעי: מהתיישבות ארעית ליישובי קבע, 1970 – 1992**
- 210 המעבר ליישובי קבע בצל לחימה: מאי 1970 – קיץ 1974
המצב המדיני והביטחוני בגולן: ההתיישבות נטל ביטחוני 210

הפעילות ההתיישבותית:

- 214 'אנו רצים קדימה [...] ומחפשים את האנשים'
לאחר מלחמת יום הכיפורים:
223 'נטישת יישובים באה עליהם כרעם ביום בהיר'
232 בצל תהליכים מדיניים: קיץ 1974 – דצמבר 1981
המערכת המדינית עד קיץ 1977:
את הגולן יש להשאיר לסוף התור 233
עד קיץ 1977: חזרה להתיישבות ארעית בגולן 236
יישובי החלטת עצרת האום 241
המערכת המדינית לאחר קיץ 1977:
גישת בגין רחוקה מהצהרות על הגולן כחלק ממדינת ישראל 248
בגולן לאחר קיץ 1977 250
258 תקופת השפל: לאחר חוק הגולן, 1982 – 1992
מיעוט תקציבים ומשבר כלכלי וחברתי 259
דמוגרפיה 263
הפעולות לחיזוק השיתוף האזורי 265
עדכון תכנית ההתיישבות והשלמת יישומה 266

פרק שמיני: ההיערכות האזורית

- 273 שירותים מוניציפליים
274 הניסיונות להתארגנות מוניציפלית 275
הקמת המועצה האזורית:
יוזמה של אנשי המושבים, למרות התנגדות הקיבוצים 279
282 מפעלים אזוריים
מפעלי רמת הגולן 282
מִי-גולן 286
ועדות חקלאיות ותחנת לניסיונות חקלאיים 287
מערכות אזוריות אחרות 287
שיתוף פעולה לטיפול בתוצרת חקלאית 289
שיתוף פעולה בתחום התיירות 291
293 שיתוף פעולה אזורי בתחומי החברה

297 תכניות פיתוח

304 **פרק תשיעי: ועד יישובי הגולן 1968 – 1992**

305 הוועד הראשון: פברואר 1968 – מרס 1969

307 הוועד השני: אוקטובר 1973 – אפריל 1979

311 הוועד השלישי: אפריל 1979 – מרס 1984

316 **פרק עשירי סיכום: היה ההר למפלצת ?**

327 **נספחים**

נספח א: הגבול הבין-לאומי משנת 1923

נספח ב: קו שביתת הנשק ישראל-סוריה, 20 ביולי 1949

נספח ג: רשימת יישובי הגולן ומספר תושביהם, יוני 1967

342 **רשימת המקורות**

352 **מפתח**

רשימת המפות

יב מפה 1: יישובי הגולן בשנת 1992

17 מפה 2: הסכם שביתת הנשק בין ישראל וסוריה, 20 ביולי 1949

18 מפה 3: האזור המפורז הדרומי

19 מפה 4: האזור המפורז שמצפון לכנרת

20 מפה 5: האזור המפורז המרכזי

21 מפה 6: האזור המפורז הצפוני

22 מפה 7: חוות שבעא

72 מפה 8: יישובי הגולן ערב מלחמת ששת הימים

82 מפה 9: החלוקה האתנית של אוכלוסיית הגולן ערב מלחמת ששת הימים

207 מפה 10: יישובי הגולן בשנת 1969

215 מפה 11: מפת מסמך גלילי

257 מפה 12: יישובי הגולן בשנת 1981

מפה 1: יישובי הגולן בשנת 1992

מבוא

בשנת 1999 סיימתי את שירות המילואים שלי. 31 שנות טיסה פעילה בחיל האוויר, מהן 26 בשירות מילואים, היו חלק בלתי נפרד משגרת חיי. את הזמן שהוקדש לשירות המילואים והתפנה ניצלתי ללימודים. יותר מעשרים שנה לאחר שסיימתי את לימודי ההנדסה בטכניון בחיפה, חזרתי ללימוד באוניברסיטת חיפה בחוג ללימודי ארץ ישראל. באותו הזמן הסתיים פרק ארוך של תהליך מדיני בין ישראל וסוריה בלי הסכם שלום. ככל תושבי הגולן, גם אני כחקלאי וכבעל משק פעיל הופתעתי בשנים ההן לגלות שעל אושרי ועל דרך החיים שבחרתי ללכת בה עם משפחתי ועם חברי מאיימת מציאות מדינית חדשה. כשהתעמקתי בלימוד האירועים המדיניים והצבאיים ביחסי ישראל וסוריה בעבר, מצאתי עד כמה הזיכרון שלי כפרט ושל רובנו כחברה אינו תואם את מהלך האירועים בפועל. הבנתי גם שלפער הזה יש משקל נכבד בחוסר היכולת להפיג את החשדנות של שני הצדדים ויש לו השפעה פסיכולוגית מכרעת על התנהלות התהליך המדיני. הבנה זו כיוונה אותי למקד את לימודי במחקר בתחום הגאוגרפיה ההיסטורית-היישובית של הגולן וההיסטוריה המדינית שלו, ונושאי עבודות המחקר שלי, בהדרכת פרופ' יוסי בן ארצי, היו: 'הנוף היישובי של הגולן ערב מלחמת ששת הימים' (עבודת גמר לתואר השני); 'תהליך ההתיישבות הכפרית היהודית בגולן, 1967–1992' (עבודת דוקטור). ספר זה בא לשתף את הציבור בממצאי המחקרים האלה.

ההכרעה על העתיד המדיני של הגולן תשליך על עתיד מדינת ישראל. לפיכך מן הראוי שהדיון הציבורי בסוגיה זו יהיה ענייני ועל בסיס הכרת העובדות ההיסטוריות. אני מקווה שספר זה יתרום תרומה של ממש להעמדתו של הדיון החשוב על הבסיס הזה.

סיפורה של רמת הגולן בעת החדשה חושף פער עמוק בין הזיכרון לבין ההיסטוריה; פער זה אופייני לנושאים הקשורים להיסטוריה של תקופה קרובה, ובייחוד לאלה הנוגעים לבעיות עכשוויות. פער כזה גורם בדרך כלל קושי לקבל ממצאים של מחקר היסטורי על תקופה קרובה לימינו או קושי להשלים עמם, שכן הזיכרון האישי והזיכרון הציבורי של האירועים מובנה זה כבר, והפרט והחברה נרתעים מעדכוננו. קורה שהמחקר ההיסטורי מתעמת עם מיתוסים, שלהם זכות קיום משלהם, ואלה אינם ניתנים לשינוי בקלות. במקרים רבים אחרים, נרטיב של קבוצה קטנה משתלט, מסיבות שונות, על הסיפור ההיסטורי של נושא מסוים ומעצב אותו בחוסר התאמה לחלקה של הקבוצה בסיפור. היווצרות הפער בין הזיכרון לבין ההיסטוריה מסתייעת ממיעוט מחקרים בנושא המדובר עקב מחסור במקורות – חומר ארכיוני שאינו זמין בהיותו חסוי או שעדיין אינו ערוך לעיון החוקרים. לעומת מיעוט המחקרים, יש שפע של כתיבה המתבססת על ידע אישי על האירועים, ידע שהוא בדרך כלל חלקי ומשקף התרשמות אישית של מי שחוו אותם; או חיבורים של דמויות שהיו חלק מהסיפור ההיסטורי ורצו לעצב אותו על פי ראייתם שלהם. בעוד הסיפור ההיסטורי מתעדכן ומתעצב בהישענו על מחקר הנעשה בשיטות של מחקר היסטורי, הרי הזיכרון הוא אישי ובררני ונתון לחסדי תעותו או סוכניו, ומכאן הפער ביניהם.

אשר לגולן, מוצע לקורא לבחון את מידת הפער שבין זיכרונו לבין העובדות ההיסטוריות לאור ממצאי ספר זה, העוסק בגאוגרפיה היישובית ובהיסטוריה המדינית של הגולן שבין סוריה לישראל, ובהשפעה ההדדית בין חבל ארץ זה לבין הסכסוך שבין שתי המדינות מהקמתן ועד שנת 1992.

הסיבה העיקרית לסיום הדיון בשנת 1992 היא הרצון להשעין את הדברים על מחקר היסטורי, וככל שעוסקים בתחום המדיני, נזקק המחקר למרחק בזמן. אפשר אפוא לטעון שגם שנת 1992 היא קרובה מדי, אבל העובדה שבעשר השנים שקדמו לה לא התרחשו אירועים מדיניים שהשפיעו על הגולן ועל ההתיישבות בו, מאפשרת למתוח את יריעת הסיפור עד שנה זו ולסכם תקופה של 25 שנות שליטה והתיישבות ישראלית בגולן. פרק זמן זה הוא ארוך דיו כדי לבחון תהליך התיישבות, להבחין בשלבי התפתחות ובשינויי מגמות בתהליך, ומאפשר בחינה השוואתית של מאפייניו. גם לאחר שנת 1992 לא עברה המפה

היישובית של הגולן כמעט כל שינוי, מה שתומך בקביעת שנת זו כנקודת זמן מתאימה לסיום המחקר ולסיכום התהליך. לסיבות אלה מצטרף השינוי במציאות המדינית באזור שחל לקראת שנת 1992. תהליך מדיני בין ישראל לסוריה, שעד אז נראה לא מציאותי, התחיל להסתמן כאפשרי ומוחשי. תהליך זה חידש את סימן השאלה על עתידו המדיני של הגולן והעצים אותו. הוא יצר להתיישבות בו תנאים ואווירה שונים במידה רבה מאלה שהתקיימו בו עד אז, גרם להתיישבות בגולן להתנהל תחת איום ממשי על המשך קיומה, ולקהילות שלמות לחפש מקום חלופי להמשיך בו את דרכם המשותפת במקרה שיידרשו להתפנות. בעשרים וחמש השנים שקדמו לכך קמה, התפתחה והתבססה ההתיישבות הישראלית בגולן בהסכמה שאין לחזור למציאות שהתקיימה בין ישראל לסוריה עד יוני 1967. התהליך התרחש בלי שנבחנה מהותה של הסכמה זו ובלי שהשיח הציבורי בישראל נדרש לבחינה מעמיקה של ההבחנה בין המציאות ששררה עד מלחמת ששת הימים, שהתבססה על מערכת יחסים של היעדר הסכם שלום בין ישראל לסוריה, לבין מציאות העשויה להתפתח על בסיס הסכם כזה.

רק בשנת 1992 עומתה בראשונה התמיכה הרחבה בהתיישבות בגולן, שהתקיימה כל עוד אין הסכם שלום נראה באופק המדיני, עם מדיניות שתפגע בה בלי לפגוע בעיקרון של אי-חזרה למצב שלפני יוני 1967. לאפשרות זו הובילה ההנהגה המדינית של ישראל משני צדי הקשת הפוליטית, וחלק נכבד מהציבור בישראל היה שותף לתמיכה בה, והיא אף התקבלה בהבנה אצל רבים ממתיישיבי הגולן. לפיכך גם מהיבט זה יש לבחון את השנים 1967–1992 כפרק התיישבות שהתנהל ב'אקלים ההתיישבותי' שונה מזה ששרר אחריו.

אפשר שהפער המתקיים בין הזיכרון לבין ההיסטוריה בכל הנוגע לגולן וליחסי ישראל-סוריה הוא הגורם המרכזי לזה שעד כה לא הושג הסכם שלום בין שתי המדינות; זאת למרות המאמצים הרבים שהשקיעו שני הצדדים והמתווכים ביניהם, ובייחוד ארצות הברית, בתהליך שהתקיים בין שנת 1992 ל-2000, ועל אף העניין שהיה לשני הצדדים ולקהילה הבינ-לאומית בהשגת הסכם כזה.

בחינת התהליך שהתקיים עד כה מלמדת, שבנקודות חשובות שעמדו במרכזן של שיחות השלום, כמו הסדרי ביטחון, שימוש במקורות המים ומהות היחסים בין שתי המדינות, היה אפשר להגיע לסיכום שיישמרו בו האינטרסים של שני הצדדים. לעומת זאת בלטה בתהליך שתי נקודות שמנעו השגת הסכם שלום: (א) אי-הסכמה בנוגע לריבונות על רצועת השטח הצרה שאורכה כ-12 קילומטרים

בצפון-מזרח הכנרת; (ב) השימוש שעשו המנהיגים הישראלים שנשאו ונתנו עם מנהיגי סוריה – יצחק רבין, שמעון פרס, בנימין נתניהו ואהוד ברק – בתגובת דעת הקהל בישראל על הסכם שיציגו לציבור, כדי ללחוץ על ארצות הברית לקבל את עמדת ישראל במשא ומתן. המאפיין המרכזי של שתי נקודות אלה הוא המשקל הגדול שהוקנה לגורם הפסיכולוגי והרגשי, שהושפע מהזיכרון האישי של מנהיגי שני הצדדים, ממידע לא מדויק, שגוי ואף מטעה שעמד לעיני הציבור בישראל על פרטי הסכסוך בין שתי המדינות, המתקיים משנת 1948, ומהזיכרון הקולקטיבי שנבנה על בסיס המידע הזה.

מצב עניינים זה מקנה חשיבות להכרת הסיפור ההיסטורי של הגולן במשולב עם פרטי הסכסוך הסורי-ישראלי, והצגתו של הסיפור בעיקר לפני הציבור בישראל, נעשית במידה רבה תנאי מקדים לתהליך מדיני. כך יקל על מקבלי ההחלטות להתמקד בצורך למצוא פתרון שישרת את ענייני מדינתם. כך גם תוכל דעת הקהל ללוות את התהליך ולבחון אותו עניינית ובשיקול דעת המתבסס על העובדות והמתנתק במידת האפשר מההיבט הרגשי.